

УДК 378

Світлана Капран, молодший науковий співробітник лабораторії управління професійно-технічною освітою ІПТО НАПН України м. Київ

КАТЕГОРІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ “САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ”

У статті здійснено аналіз понять “самоосвіта”, “самоосвітня діяльність”, “самостійна навчальна робота” на основі огляду науково-теоретичного доробку сучасної педагогіки та психології; встановлено їх спільні та відмінні категорійні ознаки; подано своє бачення сутності поняття “самоосвітня діяльність” майбутніх організаторів діловодства.

Ключові слова: самоосвіта, діяльність, навчання, самоосвітня діяльність, самостійна робота, самостійна навчальна робота.

Літ. 15.

Светлана Капран, младший научный сотрудник лаборатории управления профессионально-техническим образованием ИПТО АПН Украины г. Киев

КАТЕГОРІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ “САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”

В статті осуществлен анализ понятий “самообразование”, “самообразовательная деятельность”, “самостоятельная учебная работа” на основе обзора научно-теоретической наработки современной педагогики и психологии; установлены её общие и отличительные категориальные признаки; подано свое виденье сущности понятия “самообразовательная деятельность” будущих организаторов делопроизводства.

Ключевые слова: самообразование, деятельность, учеба, самообразовательная деятельность, самостоятельная работа, самостоятельная учебная работа.

Svitlana Kapran, Junior Research employee of Laboratory of Management of Vocational Education NAPS Kyiv

CATEGORICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT “SELF-EDUCATION ACTIVITY”

In the article the analysis of concepts “is carried out self-education”, “self-educational activity”, “independent educational work” on the basis of review of theoretical work of modern pedagogics and psychology; her general and distinctive category signs are set; the vision of essence of concept “self-educational activity” is given future organizers of office work.

Keywords: self-education, activity, studies, self-educational activity, independent work, independent educational work.

Постановка проблеми. Важливою та досить актуальною педагогічною проблемою вищої школи I – II рівнів акредитації залишається організація підготовки тих, хто навчається, до самоосвіти. Згідно з рекомендаціями Болонського процесу самоосвітня діяльність спрямовується на самоорганізацію та самореалізацію суб’єктів учіння, активізує розвиток їхніх особистісних і професійних якостей та є важливою складовою професійної підготовки. Прагнення найбільш повно реалізувати себе – одна з умов для успішної самоосвітньої діяльності.

У Законах України “Про освіту” (1996), “Про вищу освіту” (2002), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 червня 1993 р., № 161), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки, інших законодавчих актах і

нормативних документах Міністерства освіти і науки України висвітлено основні вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців – головних суб’єктів освітнього й професійного зростання – сприяти розвитку та самореалізації особистості упродовж життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні основи самоосвіти, її роль у становленні особистості, шляхи формування готовності до самоосвітньої діяльності були започатковані Я.А. Коменським, Д. Локком, А. Дістервегом, Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковородою, К. Ушинським, В. Сухомлинським та іншими.

Сутність, структуру та зміст самоосвіти вивчали О. Кочетов, П. Пшебильський, С. Тонконога, Я. Турбовський, психологічні основи самоосвіти (мотиви, готовність) – О. Арет, В. Буряк, А. Громцева, Ю. Кулюткин, Н. Половникова, Л. Рувінський, П. Сухобська, А. Усова; питання професійної самоосвіти – М. Заборщикова, Б. Зязін, Д. Казиханова, І. Наумченко; проблеми

теорії і практики щодо організації самостійної роботи в середній і вищій школі – А. Алексюк, Ю. Палкін, В. Козаков, П. Підкасистий, М. Солдатенко, Г. Сеїтова та ін.; проблеми теорії і практики самостійної пізнавальної діяльності як структурний елемент процесу навчання – М. Солдатенко, П. Підкасистий та ін.; проблему активізації самостійної роботи – С. Гончаренко, Н. Ничкало, С. Сисоєва та ін.; сутність і структуру самостійної роботи – Б. Єсіпов, Г. Гнітецька та ін. Дослідженню різноманітних підходів до організації самостійної роботи майбутніх фахівців присвячено праці Л. Онучак, Я. Галети, С. Кустовського та ін. Однак і сьогодні питання самоосвітньої діяльності майбутніх організаторів діловодства залишається актуальним.

Метою статті є здійснити категорійний аналіз поняття “самоосвітня діяльність” майбутніх організаторів діловодства.

Мета конкретизується у таких завданнях:

- здійснити аналіз поняття “самоосвітня діяльність” на основі огляду науково-теоретичного доробку сучасної педагогіки та психології;

- встановити спільні та відмінні категорійні ознаки понять “самоосвіта”, “самостійна робота”, “самостійна навчальна робота”.

Основна частина. Поняття “самоосвіта” увійшло до української мови в 30–60-х рр. XIX ст. Підвищена увага до процесу становлення окремої особистості сприяла інтенсивному використанню слів із першою займенковою частиною “само”. У “Короткому тлумачному словнику української мови” поняття “самоосвіта” розглядається як “здобування знань шляхом самостійних занять поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя” [10, 242]. У Великій Радянській Енциклопедії дещо ширше подано дане визначення: “Самоосвіта – самостійна освіта, отримання системних знань у певній галузі науки, техніки, культури, політичного життя тощо, яка передбачає безпосередній інтерес особистості в органічному поєднанні із самостійністю у вивченні матеріалу” [3]. За визначенням академіка С. Гончаренка “самоосвіта – освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в закладі освіти. Самоосвіта є невід’ємною частиною систематичного навчання в закладах освіти, яке сприяє поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань” [6, 296].

Різні підходи до визначення поняття “самоосвіта” відображають його багатозначність і дозволяють розглядати як форму отримання та поглиблення знань (Г. Бичкова, С. Лебедев);

процес розвитку інтелектуальних якостей і розумових здібностей (О. Кочетов); вид пізнавальної діяльності (І. Гончаров, Н. Косенко, П. Пшебильський); цілеспрямований процес самостійного оволодіння цілісною системою знань і умінь, поглядів і переконань, прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом особистих і суспільних інтересів (М. Касьяненко); засіб саморозвитку творчої першооснови особистості та корегування її розумової діяльності (Л. Рувінський).

Сутнісні характеристики зазначеного поняття тісно пов’язані з низкою термінів, які розглянуто нами нижче. У контексті нашого дослідження ми прагнули зосередити увагу на понятті “діяльність”, яке тлумачиться як “процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок появи потреби” [4]. Особистість людини формують різноманітні види діяльності, найбільший вплив має навчання і праця. Як відзначає вітчизняний дослідник проблеми самостійної роботи В. Буряк [2], самоосвіта і навчання перетинаються з кінцевим результатом діяльності: в отриманих знаннях, інтелектуальному розвитку. “Навчання” – це “цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Навчання – процес двосторонній: діяльність учня – учіння і діяльність учителя – викладання. Основними результатами навчання, яке починається з раннього дитячого віку і триває протягом усього життя людини як у вигляді організованої освіти, так і шляхом самоосвіти, є освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо), розвиток і виховання людини” [6, 223 – 224]; “навчальна праця – вид діяльності, спрямований на засвоєння суспільно-історичного досвіду людства. У процесі навчальної праці людина здобуває знання, виробляє уміння й навички, формує світогляд. Навчальна праця є важливим компонентом навчально-виховного процесу в школі (вузі) саме тієї його сторони, яка відображає активність учня (студента) по оволодінню соціальним досвідом” [6, 222].

Навчання і самоосвіта мають доповнювати і збагачувати одне одного. Тому, на наш погляд, у студентів необхідно розвивати готовність до самоосвіти та самоосвітньої діяльності, а найкраще це робити через організацію у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу I – II рівнів акредитації самостійної навчальної роботи.

Як свідчать результати освітньої практики, індивідуальні особливості студентів повною мірою

розкриваються у процесі організації самостійної навчальної роботи суб'єктів учіння. За цих умов організація самостійної навчальної роботи майбутніх організаторів діловодства вимагає індивідуалізації навчального процесу, в ході якого враховуються індивідуальні особливості студентів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання. Окрім індивідуальної навчальної діяльності провідне місце в організації самостійної навчальної роботи належить колективній навчальній діяльності, яка передбачає наявність спільної мети та об'єднання зусиль студентів щодо її досягнення.

У сучасній педагогіці проблема самостійної навчальної роботи у теоретичному ракурсі ще не визначена остаточно. Часто її ототожнюють з самостійною роботою суб'єктів учіння. Тому ми вважаємо правомірним розглядати поняття “самостійна навчальна робота” і “самостійна робота” як синоніми.

Згідно із Положенням “Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, самостійна робота студентів є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять [12]. Відповідно до Енциклопедії освіти, “самостійна робота студентів” – це планована індивідуальна або колективна робота студентів, що виконується за завданням і при методичним керівництві викладача, але без його безпосередньої участі [7, 804]. Педагогічна громадськість тлумачить поняття “самостійна робота” по-різному, зокрема, як: один із видів навчальної діяльності (Л. Деркач, Г. Романова та ін.); пізнавальна діяльність (В. Буринський, М. Данилов, Р. Нізамов); метод навчання (Ю. Бабанський, І. Унт); прийом навчання (П. Гальперін, В. Ягупов); спосіб самоосвіти (В. Буряк, Ю. Палкін, Н. Сидорчук); засіб засвоєння знань, набуття практичних умінь (Т. Поротнікова, Г. Костюк, Н. Сидорчук); засіб організації пізнання (Н. Дидусь, О. Леонтєв, Г. Сеїтова); різноманітні типи навчальних завдань, які виконуються під керівництвом викладача (П. Підкасистий, М. Гарунов, Н. Нікандров, Л. Зоріна, М. Скаткін та ін.); система організації роботи, за якої управління навчальною діяльністю студентів відбувається за відсутності викладача і без його безпосередньої допомоги (В. Граф, І. Ільясов, В. Ляудіс, Н. Сагіна, О. Чиж); робота студентів, що проводиться за спеціальним індивідуальним планом, складеним на основі урахування індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів (С. Архангельський, Л. Деркач, І. Шайдур,

Н. Сагіна та ін.); діяльність студентів, що протікає без безпосереднього керівництва викладача, хоча спрямовується та організується ним; специфічний педагогічний засіб організації і керування самостійною діяльністю студентів у навчальному процесі, яка повинна включати метод навчального чи наукового пізнання; конкретний вияв розуму; специфічний вид навчально-пізнавальної діяльності чи поєднання декількох видів; різноманітні види індивідуальної та групової пізнавальної діяльності студентів, що здійснюється ними на аудиторних заняттях і в позааудиторний час (Р. Нізамов, Н. Сагіна та ін.); різноманітні види індивідуальної навчальної діяльності студентів, що здійснюється ними на навчальних заняттях або вдома за завданнями викладача та під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі.

Переважає більшість науковців тлумачать поняття “самостійна робота” як особливий вид навчальної або пізнавальної діяльності учня, студента. В. Буряк визнає її навіть вищою формою навчальної діяльності, а П. Гальперін стверджує, що вона є рушійною силою навчального процесу. У своїх працях учені акцентують увагу на певних особливостях цієї діяльності. Вона є раціонально спланованою, організаційно та методично спрямованою (В. Буринський); здійснюється розумово й завершується результатами, які можна перевірити (М. Федоренко); невід'ємною умовою свідомого засвоєння знань на всіх стадіях (Г. Гаврилова); індивідуальною і груповою (Р. Нізамов); аудиторною і позааудиторною (Л. Деркач, Р. Нізамов, Ю. Палкін).

Зазначені вище ознаки відображають багатозначність поняття “самостійна робота”, тому науковці є одностайні в тому, що однозначно тлумачити її не можна. З огляду на це, самостійну роботу визначають як з точки зору організаційно педагогічної діяльності викладача, так і з точки зору навчальної діяльності студентів. В. Козаков стверджує: “Самостійна робота – це специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта навчання, а формування його вмінь, знань і навичок здійснюється опосередковано через зміст та методи усіх видів занять” [9, 14].

Самостійна навчальна робота передбачає активну розумову діяльність суб'єкта навчання. Її сутність, на думку Л. Аристова, розкривається у його здатності діяти без сторонньої допомоги. Активність суб'єктів освітньої діяльності у навчанні сприяє вихованню їхньої ініціативності й самостійності [1, 35]. У дослідженнях вітчизняних учених (М. Головань, В. Лозова, М. Ярмаченко)

представлені такі критерії розумової активності учнів, як: запитання учнів до викладача; критичність; здатність до аналізу припущених ними помилок; перенесення знань, оперування отриманими знаннями й уміннями; міра участі учня в пізнавальній навчальній діяльності групи; характер занять у вільний час. Зокрема, В. Лозова акцентує увагу на таких показниках активності, як виявлення підвищеного інтересу до предмета, бажання визначити місце навчального матеріалу в системі знань, зацікавлення новим матеріалом, використання додаткової інформації у відповідях, вибір складного завдання, участь у роботі гуртків, відсутність контролю, бажання виконати завдання, не зважаючи на труднощі. Отже, активність у навчанні – це ефективна діяльність студента, а процес, в якому викладач спрямовує свій вплив на інтелектуальні, моральні та фізичні зусилля студента для досягнення поставленої навчальної цілі, активізує його навчальну діяльність [11].

Усе зазначене вище переконує в тому, що поняття “самостійна робота” необхідно розглядати як цілісну систему дій викладача і студентів. Аналіз педагогічних праць, у яких дається визначення поняття “самостійна робота”, показав, що частіше всього науковці виділяють наступні її особливості: наявність завдання учителя; керівництво вчителя; самостійність учнів; виконання завдання учнями без особистої участі учителя; активність учнів.

Як бачимо, у дидактиці немає однозначного розуміння сутності самостійної роботи, що свідчить про складність і багатомірність цього поняття. На сучасному етапі дослідження проблеми самостійної роботи суб’єктів учіння воно розглядається науковцями вже в більш широкому аспекті, а саме, як самостійна навчальна робота. За визначенням С. Гончаренка – це “...різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або дома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Реалізація цих настанов вимагає від учнів активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, застосування раніше засвоєних знань” [6, 297]. Формалізоване С. Гончаренком, воно набуло різного тлумачення серед дослідників. М. Головатий під “самостійною навчальною роботою” розуміє “найпоширеніший вид пізнавально-практичної діяльності, який поєднує її зовнішню (організація робочого місця, техніка читання, вмлі записи прочитаного, способи фіксації тексту) і внутрішню (прийоми

саморегулювання, самоконтролю процесів уваги, волі, мислення, пам’яті, уяви, мовлення) сторони” [5, 13]. У словнику з педагогіки Коджаспирових означене поняття тлумачиться, як “вид навчальної діяльності, який передбачає певний рівень самостійності учня в усіх її структурних компонентах: від постановки проблеми до здійснення контролю, самоконтролю і корекції з діалектичним переходом від найпростіших видів роботи до більш складних, які носять пошуковий характер, з постійною трансформацією керівної функції педагогічного управління у бік її переходу до форм орієнтації і корекції з поступовою передачею усіх функцій суб’єкту навчання” [8, 302]. Для В. Мижерикова “самостійна навчальна робота” – такий вид навчання, який у кожній конкретній ситуації засвоєння знань відповідає конкретній дидактичній меті й завданню; формує в учня необхідний обсяг і рівень знань, навичок та вмінь для вирішення пізнавальних завдань; виробляє у учнів психологічну установку на самостійне поповнення знань і вироблення вмінь орієнтуватися у потоці інформації; є найважливішою зброєю педагогічного керівництва управлінням самостійною пізнавальною діяльністю учня [14, 331]. “Самостійна навчальна робота” – це і “будь-яка організована вчителем активна діяльність учнів, направлена на виконання поставленої дидактичної мети у спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування і розвиток вмінь та навичок, узагальнення і систематизація знань” (П. Підкасистий) [13, 389]; і оволодіння науковими знаннями, практичними вміннями й навичками в усіх формах організації навчання як під керівництвом викладача, так і без нього (В. Сітаров) [15].

Як показує досвід науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу I – II рівнів акредитації, а також дані наукових досліджень, широке застосування самостійної навчальної роботи у процесі підготовки майбутніх організаторів діловодства дає можливість успішно розв’язати такі дидактичні завдання: підвищити рівень знань студентів, прищепити їм практичні вміння і навички, передбачені навчальними програмами, в тому числі уміння здобувати з різних джерел знання, осмислювати їх і приводити в систему, навчити студентів користуватись набутими знаннями та вміннями в житті, розвивати пізнавальні здібності – спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність, готувати майбутніх організаторів діловодства до самоосвітньої діяльності.

Висновки. Здійснений нами аналіз понять “самоосвіта”, “самоосвітня діяльність”, “самостійна навчальна робота” дозволив нам:

- виявити принципову відмінність між самоосвітою та самостійною навчальною роботою, яка полягає в тому, що в ході самоосвітньої діяльності особистість виходить за межі навчальних планів і програм для досягнення самостійно визначених цілей;

- розглядати самоосвітню діяльність майбутніх організаторів діловодства як їхню здатність засвоювати та накопичувати знання, виконуючи за вказівками викладача різноманітні за змістом і обсягом завдання самостійної навчальної роботи, що сприяють розвитку творчих сил та здібностей студентів і реалізації принципу індивідуального підходу до суб’єктів учіння.

1. Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся. – Л.: ЛГПИ, 1984. – 143 с.

2. Буряк В.К. Формування у школярів потреби в самоосвіті / В.К. Буряк. – Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 55 – 57.

3. Велика Радянська Енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Гол. редакція УРЕ, 1974 – 1985.

4. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/

5. Головатый М.Ф. Учить учиться: учебно-методическая разработка / Межрегиональная академия управления персоналом. – К.: МАУП, 2000. – 76 с.

6. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 375 с.

7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / За ред. В.Г. Кременя – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

8. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. – М.: ИЦК “МарТ”; Ростов н/Д: Издательский центр “МарТ”, 2005. – 448 с.

9. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учеб. Пособие. – К.: Вища шк., 1990. – 248 с.

10. Короткий тлумачний словник української мови / Уклад.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, В.Л. Карпова та інші; Відп. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Рад. школа, 1978. – 296 с.

11. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. Спецкурс із дидактики. – Х.: Основа, 1990. – 87 с.

12. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти України від 2 червня 1993 року № 161.

13. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / Под ред. П.И. Подкасистого. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 544 с.

14. Самостоятельная работа // Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В.А. Межериков; Под общ. ред. П.И. Подкасистого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.

15. Ситаров В.А. Дидактика: учеб. пособ. для ст.-в высш. пед учеб. заведений / Под ред. В.А. Слостенина. – 2-е изд. – М.: Академия, 2004. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2013

7 липня 2013 року

90 років тому (1923) у Празі відбулося урочисте відкриття Українського Високого педагогічного інституту імені М. П. Драгоманова – вищого закладу, який повинен був готувати педагогічні кадри для українських шкіл та для позашкільної освіти. Серед професорів інституту були видатні вчені – Леонід Білецький (директор), Софія Русова, Дмитро Дорошенко, Василь Барвінський, Степан Сірополко та ін.

